

AMID Working Paper Series 22/2002

Betydningen af religion og religiøsitet for integrationsprocesserne¹

Viggo Mortensen²
Aarhus Universitet

INDHOLD

Sammenfattende oversigt

Religion som personlig livstydning og samfundsmæssig virkelighed

Fordi religionen spiller en rolle både for samfundenes sammenhængskraft og for de enkelte samfundsmedlemmers livsforståelse og livsførelse, er det vigtigt at have religionen med, når betydningsfulde samfundsmæssige spørgsmål debatteres, som f.eks. integration.

Religion er vigtig

Selv i et sekulært samfund som det danske er religionen vigtig; det religionsmøde, som indvandringen aktualiserer, afslører nye facetter i alle religioner.

Integration

Integration defineres som en proces, der forener, hvad der var adskilt og således tilvejebringer en anden større sammenhæng, der giver mulighed for øget fælles forståelse. Globaliseringen er baggrunden for skabelsen af multietniske samfund. Multietnicitet fører til multikulturalitet og multireligiøsitet. Resultat: Forskelligheden vokser.

Det multikulturelle: At tackle forskellighed

Imellem yderpunkterne assimilation og segregation handler det om i det multikulturelle samfund, hvordan man tackler forskellighed. De forskellige metaforer (smeltedigel, regnbue, blandede bolcher, symfoni, salatskål) gennemgås og to nye foreslås: Artiskok og Lego.

¹ Dette arbejdspapir er et notat udarbejdet for Akademiet for Migrationsstudier i Danmark i forbindelse med en kortlægning af integrationsforskningen i Danmark siden 1980, udført i opdrag af Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Integration. Projektet vil blive sammenfattet i en endelig rapport, der forventes udgivet af Ministeriet i løbet af efteråret 2002.

² Viggo Mortensen er professor i systematisk teologi ved Aarhus Universitet med særlig henblik på kristendommens globale udvikling og økumeniske relationer samt leder af Center for Multireligiøse Studier. Email: vm@teologi.au.dk. Tak til Marianne C. Qvortrup Fibiger og Lene Kühle for givende input og frugtbare faglige drøftelser af emnet.

Religion som motiv for migration

Religiøs diskrimination har ofte været og er i en del tilfælde stadig baggrunden for migration. Det betyder, at religion og hvordan man omgås religion, får stor betydning i integrationsprocessen.

Religionens rolle for integration

Religionen synes at kunne have en både hæmmende og fremmende indflydelse på integrationen. Hos nogle styrkes den egne religion i mødet med modtagerlandets kultur og religion, hos andre svækkes den. Enkelte skifter tro, men for de fleste opstår der noget nyt, en tredje identitet. Stærke religiøse udtryk synes at skræmme den almindelige sekulariserede dansker.

Religiøse minoriteter i samfundet og Den danske Folkekirke

Mange initiativer med henblik på at fremme integration imellem assimilation og segregation har deres udspring i kirkelige miljøer, der således synes at fremme, hvad man har kaldt "den stille integration".

Multireligiøsitet og interreligiøs dialog

Af de forskellige former for interreligiøs dialog har den mere praktiske dialog for samlivets skyld størst chance for at lykkes. Der er da også eksempler på at der tages initiativer til sådanne dialoger, bl.a. opmuntret af anbefalingerne i Den danske Folkekirkes Islamrapport "Samtalen fremmer forståelsen".

Hvorfor forskning i religion er vigtig - også for integration

Litteraturliste

Religion som personlig livstydning og samfundsmæssig virkelighed

Når antropologer studerer fremmede folkeslags kultur, så opdager man hurtigt, at man slet ikke kan forstå denne fremmede kultur, hvis man ikke tager religionen med i betragtning. Religionen, viser det sig, ligger ofte i bunden af en given kultur og leverer dens sammenhængskraft. Forholdet mellem religion og kultur er et forhold med mange facetter. Således vægrer nogle sig ved overhovedet at bruge begreberne i ental, da der som bekendt findes mange religioner og kulturer. Således gør Ole Riis opmærksom på det problematiske i at tale om religionens funktion i ental. Man må "i det mindste sondre mellem de sociale konsekvenser af religion som abstrakt samfundsinstitution på den ene side og religion som organisation med tilknyttede trosforestillinger på den anden side".³

³Riis 1996, s. 97. Thomas Hylland Eriksen argumenterer for, at man ikke taler om kulturer som homogene eller som havende værdier, idet man så ser bort fra de interesse modsætninger og værdikonflikter, der findes indenfor en kultur. (Se hans artikel Fleretniske paradokser. En kritisk analyse af multikulturalismen. Grus 41, 1993) Andre er betænkt på ikke at hierarkisere forholdet mellem religion og kultur: "Culture and religion as a discursive territory should not allow a privileging of religious questions over other cultural issues, but maybe instead point out that in any attempt at cross-cultural studies there will be a strong element of religious practice (whatever that may entail) within the production and location of culture." (Culture & Religion 1 (1) 2000. <http://130.225.203.37/curzon/cultrel.htm>)

I den Nordlige og Vestlige verden, som har været under indflydelse af kristendommen, har man gennemløbet en sekulariseringsproces, der har medvirket til at religionen er blevet mere eller mindre fortrængt og dermed usynlig i det offentlige rum. Når man så, som det sker nu, i det offentlige rum bliver mødt af stærke og selvbevidste religioner i mission, som er vant til

- at leve i flertalssituationer, hvor man sætter dagsordenen
- at give stærkt offentligt udtryk for religiøs adfærd
- at sætte sig igennem også politisk

så kan det nemt komme til at give brydninger. I den sammenhæng kan det ikke undre, at man træffer på den opfattelse: Var det ikke bedre at opgive det med religionen? Står den ikke til afskaffelse efter de store religionskritikker: den empiriske, den marxistiske og den psykologiske? Mange vil sikkert tilføje, at religionen i tidens løb har givet anledning til så megen ufred og vold, at det er på tide nu helt at forlade et religiøst betydningsunivers. Det kan meget vel vise sig at blive en af effekterne af terrorangrebet 11/9 2001 og den efterfølgende krig imod terrorismen, - at denne sekulariserende tendens vokser.⁴

Alligevel lader det sig ikke gøre at se bort fra religionen, det ville betyde at overse den og dens betydning. Ligesom man har fået øjnene op for, hvor vigtig kulturen er for udvikling,⁵ således bliver det i stigende grad tydeligt, at religion er vigtig. Selv hvis man lever i sekulariserede samfund og måske går ind for en sekulariseret livsstil, viser det sig at religionen kommer til at spille en rolle. "Culture matters" og "Religion counts".

Religion er vigtig

Hvorfor bliver vi nødt til at regne med religionen?

Religion er vigtig af den simple grund, at den giver sprog og udtryk til den grundmenneskelige bestræbelse på at søge svar på de yderste spørgsmål:

- Hvad er meningen med livet?
- Hvorfor er der lidelse og død?
- Hvorfor er livet værd at leve?
- Hvad i al verden er verden?
- Hvad er godt og ondt?

Også filosofien beskæftiger sig med disse spørgsmål. Aristoteles sagde at mennesket var det rationelle dyr. Men det er ikke hele sandheden. Dybere ligger, at mennesket er det religiøse dyr. Det er den menneskelige fornuft, der får mennesket til at stille de spørgsmål, som kun kan besvares religiøst. Eller måske er det forkert at sige besvares. For i egentlig forstand kan de selvfølgelig ikke besvares, men vi kan heller ikke leve uden at stille dem. Religionen har man, kunne man forsøgsvis sige, for at kunne leve menneskeligt med

⁴ En af de få undersøgelser udført efter terrorangrebet American Religious Identification Survey ved Barry A. Kosmin, Egon Mayer & Ariela Keysar, City University of New York (CUNY) konkluderer således at gruppen af mennesker der angiver, at de ingen religion har overhovedet, er voksende: "A wide and possibly growing swath of secularism", kalder de det. Se www.gc.cuny.edu/studies

⁵ Se Lawrence E. Harrison & Samuel P Huntington (eds.): Culture Matters: How Values Shape Human Progress. NY 2001

spørgsmålene. Man opgiver aldrig håbet om, at de besvares, men det er snarere sådan, at det er religionen der gør det muligt at leve med spørgsmålene som spørgsmål.

Religionen er som en horisont, hvorindenfor det menneskelige drama udspiller sig. Forsøger man at komme den nærmere, viger den. Forsvinde gør den ikke. Religionen giver det almindelige menneskeliv perspektiv. Religionen giver et overordnet syn på virkeligheden og leverer en kontekst for en transcendent vision og en menneskelig transformation. Nogle religionssociologer mener, at religionen er noget rent socialt, en manifestation af stammens fælles værdier. Det er også et vigtigt aspekt ved den. Og fungerer det ikke, så må stammen kigge sig om efter andre steder, som kan begrunde moralen. Det har vist sig slet ikke at være så let.

Med andre ord: Udviklingen henimod et multikulturelt og multireligiøst samfund sætter spørgsmålstejn ved den sekulariserede samfundsmodel, som de vestlige samfund er organiseret efter. Når sekulariseringen kunne sætte sig så stærkt igennem, så hang det sammen med, at den blev oplevet som en befrielsesbevægelse, der frigjorde kirken fra at tage sig af en masse ydre ting, og frigjorde den enkelte fra snærende religiøse bånd og normer.

En følge af sekulariseringen blev, at religionen blev individualiseret og privatiseret, hvorfor man ikke forventer, at den skal interferere med det almindelige samfundsliv. Religion er virkelig blevet en privatsag. Som følge heraf er den måske derfor også blevet mere eller mindre hjemløs. Som hjemløs flakker den om og fæster bo nye steder. Den er løs i samfundet og løs på tråden i en anden forstand end tidligere, hvor den kun trivedes indenfor afgrænsede samfund.

Nu er troen løs!⁶ Forsvinde helt gør den ikke, men den antager nye former, for det viser sig, at dens sociale virksomhed er vigtig for at samfundene kan fungere; og de individuelle religiøse opfattelser viser sig nødvendige for at kunne føre sit liv ret.

Hvis man vil et samfunds trivsel gør man bedst i ikke at overse begge aspekter af fænomenet religion; den er både personlig livstydning og samfundsmæssig virkelighed, og som sådan har den faktisk - på trods af sekulariseringen - fået voksende betydning. Derfor har den også betydning for de integrationsprocesser som samfundene netop nu gennemgår.

For mange af de nydanskere, som kommer til Danmark for at bo her, er religionen en integreret del af deres selvforståelse, som de ikke nødvendigvis skiller ud fra deres etnicitet og kultur i almindelighed. Religion, moral, livsmønster og adfærd er alle delmængder, som går sammen til et hele. For nogle kommer religionen imidlertid til at spille en særlig rolle, idet den bliver grundlaget for identiteten. Der er nemlig sket det, at religionen er blevet identitetsmarkør i det moderne. Det er i grunden ikke så svært at forstå, men vi havde ikke ventet det. Når den i en generation herboende pakistaner tager tilbage til Pakistan indser han let, at Pakistaner er han ikke. Han vil være dansker, - men samtidig vil han naturligt nok bevare sin særegenhed. Men da han ikke kan hænge den op på etniciteten og heller ikke på kulturen, for den bliver som følge af globaliseringen

⁶Leif Gunnar Engedal & Arne Tord Sveinall: Troen er løs. Tapir. Akademisk forlag. Oslo 2000

nivelleret, ja, så er der kun religionen tilbage. “Jeg er muslim”, det bliver identitetsmarkøren; og det at Islam er en religion, der også udtrykker sig i det offentlige rum, er med til at understrege dens rolle i identitetsdannelsen.

Integration

Integration er en fællesbetegnelse for processer der sigter på at noget bliver en del af noget andet. I traditionen fra Durkheim har det med *samfundenes sammenhængskraft* at gøre; integration opnås gennem socialisering og uddannelse.⁷ I en funktionalistisk samfundsopfattelse vil man typisk lægge vægt på, *hvordan de forskellige dele kan virke sammen og få helheden til at fungere*.⁸

På den baggrund foreslås følgende definition:

Ved integration forstås en proces, der forener, hvad der var adskilt, og således tilvejebringer en anden større sammenhæng, der giver mulighed for øget fælles forståelse.

Ved en indvandrer forstås her og i det følgende en tilflyttende person, som har til hensigt at bosætte sig varigt i Danmark. Integrationen er således en proces der skal få den tilflyttende indvandrer bragt ind i den sammenhæng, som hedder “Danmark”, hvorved fælles forståelse og fredelig sameksistens muliggøres. Her vil det ofte blive betonet, at integration er en gensidig proces.

Den nærmere diskussion af integration på indvandrerområdet må tage hensyn til den videre diskussion om Danmark som et multietnisk, multikulturelt og multireligiøst samfund. At det er kommet dertil, at dette spørgsmål er vitalt for samfundsudviklingen i Danmark, har med en række faktorer at gøre: Internationalisering, globalisering, den førte indvandrerpolitik etc.

Globalisering betyder, sagt i en sætning, at verden er blevet ét sted. Den liberale økonomi og moderne kommunikations- og informationsteknologi driver udviklingen fremad. Vi er selv en del af den. Vi arbejder selv som samfund med på den. Den ikke alene forandrer økonomi og informationsformidling; nej, den forandrer alting. Den forandrer vores identitet, vores måde at være samfund på, og den forandrer den måde religioner lever og udbredes, den forandrer den måde vi lærer, rejser og kommunikerer på - bare for at nævne et par områder. Den udvikling er selvfølgelig menneskeskabt og kan derfor principielt standses eller ændres. Men der er ikke mange tegn på, at det vil ske lige med det første. Dertil forventer de fleste sig for meget godt af den.

⁷Se f.eks. Socialforskningsinstituttets udgivelse: Sociologisk Teori om social integration. 1998, p.18. Habermas og Parsons følger i Durkheims fodspor; Lockwood betoner fred mellem aktørerne medens integration for Giddens har med gensidige handlinger at gøre.

⁸Jvf. Oxford Dictionary of Sociology: “In functionalist theory, the term integration is fundamental, and describes “a mode of relation of the units of a system by virtue of which, on the one hand, they act so as to avoid disrupting the system and making it impossible to maintain its stability, and, on the other hand, to “co-operate” to promote its functioning as a unity.” Other traditions synonym for consensus.”(p. 319) En funktionalistisk tilgang til samfundet betegnes af nogle som forældet (se Riis, p. 97)

Den globaliserende udvikling fører til multietnicitet. Nationalstat og multietnicitet er næsten to uforligelige størrelser. Vi har (haft) en nationalstat, som er i gang med at blive multietnisk. Det er klart, at det må skabe spændinger. Globaliseringen fører til dramatiske demografiske ændringer. Grundene til disse ændringer er de fra historien velkendte: Befolkningsoverskud, ulig ressourcefordeling og krig. Så længe disse faktorer ikke ændres, vil folk heller ikke holde op med at flytte på sig. For med globaliseringen har de midlerne til det.

Det er naturligt at tænke sig, at med det multietniske kommer det multikulturelle. For disse mennesker af anden etnisk oprindelse kommer jo med deres kultur. Og den kan man ikke godt andet end respektere. Men hvordan skal det gå til, når man slår sig ned og vil være en del af eller i hvert fald leve midt i blandt en anden kultur? Det er det diskussion om det multikulturelle drejer sig om.

Andre samfund har i årtier været i gang med en sådan udvikling, så dem kan vi vel lære af? Ikke nødvendigvis. Lad os tage Canada som eksempel. I 1971 sagde den canadiske premierminister P. Trudeau: "A policy of multiculturalism within a bilingual framework commends itself to the Government as the most suitable means of assuring the cultural freedom of Canadians".⁹ For at sikre alle canadiers kulturelle frihed er det anbefalingsværdigt for regeringen at slå ind på en politik, der fremmer multikulturalisme indenfor rammerne af et samfund, der betjener sig af to sprog. Ved det multikulturelle forstod han, at de forskellige kulturer ikke skal smelte sammen, men trives i deres egenart side om side. Respekt for forskelligheden, bliver den højeste norm. Men det førte også til en øget fragmentering af samfundet, hvor solidaritet og iver for det der fremmer fællesskabet forsømt. Det blev et-hver-for-sig-fund i stedet for et sam-fund, for det fører til et opsplittet samfund, hvor forskellige grupper kæmper om magt og indflydelse, men hvor sansen for det fælles og det som binder nationen sammen som folk forsømmes.

Men da det multietniske ikke holder op, og da man selvfølgelig skal respektere andres kultur, så må der findes nye måder at være multikulturelt samfund på, måder der ikke fører til opsplitning og alles krig mod alle ("Jeder für sich und Gott gegen Alle"). Vi skal ikke alle sammen ligne USA; men Danmark må finde sin egen vej. Det er den store opgave for det danske samfund i de kommende år, at finde sin egen måde at være multikulturelt samfund på i respekt for landets årtusindlange historie og de værdier - herunder de kristne -, som det danske samfund er bygget på.

Af det multietniske følger det multikulturelle. At vi skal respektere de forskellige kulturer er jo noget, som i høj grad er blevet betonet i kølvandet af opgørene med kolonialismen. Så det må være grundlæggende, at vi skal respektere kulturel forskellighed. Men der er vel også grænser? Et ofte brugt eksempel er kvindelig omskæring. Det er som bekendt en udbredt skik i Afrika syd for Sahara. Repræsentanter for sådanne kulturer lever også i Danmark. Skal vi respektere, - evt. i overensstemmelse med velfærdsstats skik og brug offentligt betale og udføre, - hvad der ifølge de fleste danskeres opfattelse er at betragte som en kulturel skik, der bedst kan karakteriseres som lemlæstelse af kvindekønnet? De

⁹Citeret fra Reginald W. Bibby: *Mosaics and Melting Pots in Motion*. *Missiology* XXI, 1993,4, p. 415.

fleste danskere vil sikkert sige, at det skal vi ikke. For nok skal vi respektere hinandens kultur, men vi skal ikke holde op med at vurdere om noget er bedre end andet. Men hvad skal grundlaget være for sådanne domme?

Vi ser hvad der er resultatet af den skitserede udvikling: Forskelligheden vokser. Forskelligheden i etnisk tilhørsforhold medfører at også den kulturelle og religiøse forskellighed vokser. Debatten om det multikulturelle samfund handler derfor om, hvordan vi tackler denne forskellighed: "Negotiating differences", som det hedder på det globale sprog.

Det multikulturelle: At tackle forskellighed.

Integration, som gensidig proces, kan aldrig blot gå ud på *assimilation*. Under processen vil begge kulturer påvirkes. Og netop når vi koncentrerer os om det religiøse område kan en vellykket integration ikke blot bestå i, at man skifter tro og bliver absorberet i flertalsreligionen. Det skal selvfølgelig være muligt at skifte tro, for den der ønsker det.¹⁰ Men det kan ikke være et mål for integrationen. Derfor vil en vellykket integration på dette område forudsætte en vis *laissez faire*-holdning. Dem der beskæftiger sig med den officielle integrationspolitik må være opmærksom på deres egen og andre menneskers religiøse overbevisning, men også i vidt omfang være parat til at respektere det som et område, man ikke skal blande sig i. Men her viser der sig allerede en vanskelighed, fordi Danmark er en nation, hvor religion, politik og stat er vævet sammen.

Den modsatte yderlighed i forhold til *assimilation* er *segregation*, at man indretter samfundet i adskilte sektorer eller søjler, som i princippet kan leve deres eget liv. I perspektivet kan man f.eks. have en by eller bydel, hvor der på en række områder hersker en særlig lovgivning (*sharia*), som gælder for dem der bor der. På den måde at organisere samfundet i parallelle strukturer og således tillade et maksimum af forskellighed at leve side om side, fører til samfundets opsplitning og ghettoisering. "Parallel udvikling" var i Sydafrika det pæne ord for *apartheid*. Dermed er antydnet, at en sådan udvikling i det lange løb ikke er bæredygtig, men vil føre til samfundets fragmentering og mulige opløsning i vold.

Det handler altså om at finde en middelvej mellem *assimilation* og *segregation*, når fremtidige modeller for et dansk multikulturelt samfund overvejes. Forskellige billeder er blevet brugt for at karakterisere sådanne forskellige udgaver af et multikulturelt samfund:

- *Smeltedigel,*
- *regnbue,*
- *blandede bolcher*
- *symfoni,*

¹⁰Her er der et problem i forhold til visse indvandrergrupper, hvor apostasi, frafald fra den egne tro og lære, vurderes meget strengt, kan føre til udstødelse af det sociale netværk, ja, kan være livstruende. Man støder ofte på en forskellig definition af begrebet religionsfrihed. Fra muslimsk side vil man forstå religionsfrihed som frihed til at dyrke sin religion, men ikke som frihed til konversion, mens menneskerettighedserklæringernes formuleringer forudsætter at religionsfrihed først og fremmest indebærer retten til at skifte religion uden fortabelse af borgerlige eller sociale rettigheder.

- *salatskål.*

Jeg skal ikke gennemgå de forskellige modeller, som hver for sig kan være rammende nok. Smeltedigelen, der ligger en assimilationstankegang nær, viser sig ikke at fungere, for der er åbenbart visse karakteristiske træk, og f.eks. på vort område her, visse religioner, som ikke “smelter” så let. Slagordet lyder: Folk skal ikke gives kultur, de skal gives rettigheder. Og man forestiller sig et rettighedssamfund, hvor de forskellige kulturelle grupper eksisterer fredeligt side om side, når blot deres rettigheder er sikret.

Men med Canada som eksempel og med henvisning til segregationens tornestrøede vej har vi set, at hvis man ikke interesserer sig for det fælles, for det der binder samfundene sammen, så ender det i opsplittning, fragmentering og vold. Jeg vil derfor foreslå en ny metafor for det multikulturelle samfund, som vi kan arbejde henimod i Danmark.

Måske kunne man bruge billedet af en

- *artiskok.*

Artiskokken er en smuk blomst, men før den bliver til blomst kan den spises. Rundt om den saftige artiskokbund, som giver næring, sidder de mange blade. De er selvfølgelig forskellige og kan symbolisere, forskelligheden i samfundet. Men denne forskellighed bunder i noget fælles, drager næring fra artiskokbunden. Hvis dette fælles ikke udvikles, så visner planten. Jo vel skal diversiteten og mangfoldigheden fejres, men den kan kun komme til fuld blomstring, om den nærer sig af og bidrager til det fælles. Eller et andet “dansk” billede:

- *Lego*

De enkelte klodser kan have mange forskellige former og farver, men de er udstyret på en sådan måde, at de kan gå i hak og sættes sammen til funktionsdygtige enheder. Og skal man lave et flot “hus” må de sættes på en plade, som er det fælles grundlag for det bygningsværk som er intenderet.

Det handler om at sætte mangfoldighedens ressourcer i tjeneste for det fælles. Altså må vi tilbage til dette fælles, tilbage til udgangspunktet, hvor vi overvejede religionernes rolle i opbygningen af dette fælles og dermed deres bidrag til samfundenes sammenhængskraft. Jeg hører til dem, der mener, at religion spiller en stor rolle for den kulturelle udvikling. Så vi kan ikke reflektere over mulige multikulturelle samfundsmodeller uden at medinddrage religionen. Det ligger i første omgang lige for at antage, at har vi et multietnisk og et multikulturelt samfund, så må det også blive multireligiøst. Det er da også hvad vi ser ske.

Religion som motiv for migration.

Religion spiller en rolle for integrationsprocesser på flere planer. Her skal det først nævnes, at religion spiller en rolle som motiv for migration. Som de første Pilgrimfathers, der kom til den nye verden på det gode skib Mayflower, udvandrede fra Holland på grund af religiøs forfølgelse, således er der stadig mange eksempler på at religiøse minoriteter bliver forfulgt og føler sig tvunget til at flygte eller emigrere. Det gælder for flere religiøse

samfund f.eks. kristne, muslimer, Bahai, hinduer etc. For enkelte gruppers vedkommende er det dokumenteret, hvilken rolle akkurat religiøs diskrimination har spillet som grund for migration, men ofte går det sammen med en række andre kulturelle og sociale faktorer, der til sammen tvinger mennesker på rejse.

Er man som indonesisk eller irakisk kristen, tamilsk hindu, iransk muslim eller palæstinensisk bahai flygtet af fortrinsvis religiøse grunde, så bliver modtagerlandets holdning til religionsfrihed altafgørende for, hvordan integrationen vil forløbe.

Omvendt gives der også eksempler på, at der i hvert fald opfordres til migration, for derigennem at give mulighed for at udbrede den egne tro. Der er muslimer, der ønsker at islamisere Europa, og der er afrikanske karismatiske kristne repræsenterende African Instituted Churches (AICs), der ønsker at genkristne Europa. Både på baggrund af islamisk Dahwa og kristen mission arbejdes der på at udbrede bestemte former for trosoverbevisning. Dalai Lama berejser utrætteligt alverdens riger for at udbrede kendskabet til hans universalistiske budskab med rod i tibetansk buddhisme samt for at kæmpe for sit folks selvstændighed. Østlige religioner finder - sommetider i en transformeret skikkelse - en nem indgang i sekulariserede vesteuropæiske samfund.

Indvandrersamfund er ofte genstand for stor opmærksomhed netop fra hjemlandets religiøse institutioner ud fra det forståelige ønske at styrke trofæller og landsmænd i deres religiøse og kulturelle identitet. Trafikken med at hente sproglærere og religiøse ledere fra hjemlandet eller andre steder fra i diasporaen, for at de kan tage sig af ledelsesmæssige opgaver i skoler og moskeer er i høj grad en faktor i integrationsprocessen. Som det umiddelbart fornemmes, af hæmmende art, idet mange af de "importerede imamer eller andre religiøse ledere ikke behersker dansk, ikke sætter sig ind i danske samfundsforhold, men rådgiver ud fra den adfærdskodeks, som er herskende i hjemlandets kultur.

En stor rolle spiller her medierne. På grund af de moderne kommunikationsmidler kan man i vid udstrækning leve indenfor den kulturelle horisont, som hjemlandet udstikker. De fleste ser hjemlandets TV på hjemlandets sprog. At denne kommunikationsteknologi også kan virke fornyende ind på kulturelle og religiøse mønstre kan illustreres med det ugentlige program på "det arabiske CNN", TV stationen al-Jazeera, hvor en af de store muslimske lærde teologer al-Qaradawi taler med en journalist om et emne. Derefter kan folk ringe ind med spørgsmål til ham, om hvordan de skal forholde sig til det ene eller det andet. Her ringer ofte folk fra Europa. Kanalen giver således eksempler på, hvordan integration og religiøsitet er til debat, og der gives råd og vejledning ud fra et islamisk synspunkt.¹¹

Men der mangler i høj grad undersøgelser, der fokuserer på den religiøse komponent i migrationsadfærd.

¹¹ Personlig oplysning fra Lene Nørtoft, som forsker i disse transformationsprocesser.

Religionens rolle for integrationen

Set fra *indvandrere*s synspunkt er religionen ofte det der opleves som identitetsgivende og således et fuldt integreret led i personlighedens struktur. Skal integrationen lykkes må der derfor skaffes plads til at religionen kan ytre sig efter sit væsen. Den proces kan hæmmes, når man står fremmed overfor træk i modtagerlandets kultur

Ofte undrer man sig over, at det man hævder som idealet slet ikke slår igennem i kulturlandskabet. Man undrer sig f.eks. over, at danskerne på den ene side tilsyneladende med glæde betaler deres kirkeskat men på den anden side ikke ser anledning til at komme i kirken. Man forstår ofte ikke sekulariseringen og frygter at kommende generationer mister de væsentlige pejlemærker, som religionen udstikker for deres eget liv. Undertiden leder det ligefrem til et direkte negativt syn på modtagerlandets kultur, som man anser for dekadent eller depraveret målt på de etiske og religiøse idealer, som man opretholder i den egne kultur og religion. Ud fra en sådan holdning gives der ikke megen inspiration til at give sig i kast med modtagerlandets kultur. Så det er helt klart, at religionen på den led kan opleves som en hæmmende faktor i integrationsprocessen.

Det hævdes ofte at nøglen til en vellykket integration ligger i fuld og lige adgang til arbejdsmarkedet. Derfor kan det være af interesse at undersøge, om religion er en faktor på arbejdsmarkedet. Emnet er berørt i Rockwool fondens undersøgelse fra 2000, hvor en survey-undersøgelse dokumenterer at 61% af de kristne, 50% af dem uden religion, 50% af buddhisterne og 40% af muslimerne var beskæftigede. For både muslimer og kristne gælder det, at dem som går til gudstjeneste/bøn og ikke drikker alkohol er væsentligt dårligere integreret end de øvrige. Konklusionen er: "Fastholdelse af egne normer kan svække chancerne for beskæftigelse og muligvis især de normer, der kan betyde en afgrænsning i forhold til det danske samfund"¹². Konklusionen er overordnet, at det er integrationsgraden der er afgørende; for to lige integrerede personer spiller det at være muslim negativt ind.

Der kan også ske det, at man i mødet med det andet får øjnene op for det gode eller mindre gode i ens egen kultur og religion. Eller man oplever at ens egen trosoverbevisning relativiseres, uden dog måske derfor at miste sin magt over sindet, og noget tredje opstår.¹³

¹²Mogensen & Matthiessen 2000, p. 441; p. 472. For opdateret information se diskussion i sidste nyhedsbrev om danskere er mere religiøst intolerante end andre europæere www.rwf.dk

¹³Marianne Qvortrup Fibiger, der har forsket i tamilske hinduer i Danmark, har påvist hvorledes der udvikles såkaldt tredje identiteter i kulturmødet. Hun tager udgangspunkt i en sætning, som hun ofte har hørt under sit feltarbejde "Det er bare overtro, men vores tradition siger..." Replikken signaliserer, at man er fanget imellem to kulturparadigmer: det danske moderne sekulariserede, der kategoriserer de hinduistiske kultiske handlinger som overtro; og det traditionsbaserede de som troende hinduer ikke mener at kunne fraskrive sig, selvom de godt kan se, at det for en udenforstående kan virke malplaceret og utidssvarende i et vesterlandsk moderne samfund. Det paradoks, de er indfanget i, viser, hvordan de på den ene side tilskriver traditionen en form for transhistorisk status, selvom det i praksis viser sig, at deres brug af den og tilgang til den har forandret sig. For også traditionen er ligesom fx. kultur og religion en dynamisk størrelse og underlagt de historisk- og samfundsbetingede forandringsprocesser, der vedvarende stiller nye krav til den...den bevæger sig...På den ene side opstår der et behov for en revitalisering af det man påberåber sig som traditionens kerneområde; samtidig revurderes de, så de stadig kan bruges som udgangspunkt i en verdenstyndning under de nye forhold og deraf følgende nye fordringer til dem. Der

Alt efter hvordan integrationen går kan indvandreren opleve

- at troen styrkes
- at troen svækkes¹⁴
- at man skifter tro
- at noget tredje opstår

Set fra *flertalssamfundets synspunkt* spiller indvandrernes religion selvfølgelig også en stor rolle. Ikke så sjældent ser man at fremmedfjendtligheden knytter til ved religionen. I kølvandet af terroraktionen 11. september har der således været meget fokus på Islam. Men står den almindelige dansker ansigt til ansigt med en muslim, så er det ikke nødvendigvis religionen, der er i centrum i det møde. På grund af den ovenfor omtalte sekulariseringsbevægelse og den deraf følgende almindelige berøringsangst vedrørende religion, så er det et emne man har svært ved at håndtere i det interpersonale møde. Der er dog eksempler på, at der arrangeres kurser for mennesker der arbejder med integration, socialarbejdere, politi, kriminalforsorg, udlændingestyrelse m.v. for at bidrage med oplysning om indvandrer- og minoritetsreligioner, kulturmøder og integration.¹⁵

Nogle bruger anledningen til mere eller mindre velmente initiativer i retning af mission. Navnlig synes Mormonerne og Jehovas Vidner at være aktive med hensyn til at opsøge indvandrere, der naturligvis er i en meget sårbar situation.¹⁶

Men de fleste i flertalskulturen vil vige tilbage for at tematisere religionen i det interpersonale møde. Man kan formode, at det hænger sammen med, at mange danskere instinktivt viger tilbage overfor stærke religiøse opfattelser. I Tøgeby & Gaasholt 1996 kommenteres det, at den norske og danske toleranceprofil ligner hinanden meget, - bortset fra religionsområdet. "Mest overraskende er måske de relativt intolerante svar på

opstår noget tredje, i tilfældet de srilankansk-tamilske hinduer i Danmark, en specifik dansk-tamilsk hinduistisk tradition." (Fibiger 2002, p. 1 ff) Det påvises endvidere hvordan forholdet til religion forskyder sig. Religionen bliver en entitet i sig selv og ikke blot en del af deres "Way of life", som det var, før de kom til Danmark, for her sættes der ord på religionens indhold og der reflekteres over den som betydningsproducerende fænomen. "Religionen tilvejebringer normer og et syn på verden og dens indretning, som den identitetssøgende kan forholde sig til og enten indoptage eller tage afstand fra i sit forsøg på at forholde sig til sig selv som individ sat i relation til omverdenen." (p. 3)

¹⁴Kulturmødet kan falde både negativt og positivt ud. "Negativt set kan det skabe kommunikative misforståelser eller mangel på forståelse i det hele taget. Positivt set kan man i mødet med et nyt samfund og en ny kultur få endnu en inspirationskilde til fortolkning af verden. Man kan med andre ord se kulturmødet som muligheden for at frigøre sig fra kulturbetingede fastlagte roller og mønstre, eller man kan finde et hidtil uset potentiale i sin medbragte kultur til at tolke rollerne og mønstrene anderledes, hvorved den kan opretholde sin status som betydningsbærer vel at mærke hvis det er det man ønsker." (Fibiger 2002, p. 5).

¹⁵Tim Jensen, Syddansk Universitet, er ankermand i meget af denne oplysningsvirksomhed. Se også hans værdifulde oversigt i www.Religionsguiden.dk

¹⁶De forskellige religiøse grupperinger herunder kristne kirkesamfund opviser tilsyneladende forskelle i deres evne til at integrere indvandrere, et område det kunne være oplagt at forske i. Jonas Allwall beretter, at på en given weekend i Sverige står Jehovas vidner for en tredjedel af de besøgende til gudstjenester på et andet sprog end svensk. "Invandrade grupper trossamfund och församlingar" i Magaretha Skog (ed.): *Det religiösa Sverige*. Örebro: Libris 2001, p. 161.

spørgsmålet om indvandrere frit skal kunne forkynde og udøve deres religion i Danmark, idet kun 54% giver tilslutning hertil. Endnu mere påfaldende bliver dette, når man tager i betragtning, at i Norge, hvor tolerancen ellers ligger på nogenlunde samme niveau som i Danmark, giver 70 % på samme tidspunkt et tolerant svar. Man kan undre sig over, at det ellers så sekulariserede Danmark er så tøvende med at praktisere religionsfrihed. Måske er det netop sekulariseringen, der gør os så utrygge ved religiøse mennesker?” (p. 44).

Bl.a. med udgangspunkt heri diskuterer John Aggergaard Larsen i afhandlingen *Holdninger til Fremmede*, hvorfor bosniske muslimer gennemgående har fået så god en presse i Danmark: “Det er ikke selve religionen og den fremmede ideologi, som denne indeholder, der virker skræmmende og skaber fjendtlighed i den danske befolkning. Det er ikke den specifikke religion, men selve det religiøse, som dele af den danske befolkning vender sig imod.”¹⁷

En ganske anden holdning finder man hos mennesker, der selv er religiøse. En rolle spiller også her forholdet mellem de forskellige religiøse mindretalsgrupper. “Samfundsmæssig integration går ud på at tilpasse og åbne folk fra forskellige kulturer til hinanden”, skriver Hans Jørgen Nielsen i Mogensen & Matthiessen 2000 (p. 410). Når talen er om ægteskab mellem forskellige grupperinger, viser det sig, at alle - bortset fra polakkerne - foretrækker én fra sin egen gruppe. Står valget mellem en dansker eller en fra en anden indvandrergroupe, så foretrækkes ægteskab med en dansker (p. 420). Tyrkere, pakistanere og libanesere er mest negativt indstillede over for ægteskab med andre etniske grupper, mens danskere, iranere og eksjugoslaver er mest positive. Muslimer afviser også ofte ægteskab med andre muslimer, og det fremhæves derfor, at “nok kan religionen indgå som et element i fællesskabet og dermed medvirke til, at man forstår hinanden...men religionen er netop kun et element blandt flere. Dermed kan samme religion være en nødvendig betingelse for gensidig forståelse uden at være en tilstrækkelig - der skal mere til.”¹⁸

Det leder over til en behandling af spørgsmålet om, hvordan befolkningsflertallets kirke influerer på integrationsprocesserne for nydanskerne.

Religiøse minoriteter i samfundet og Den danske Folkekirke

Den evangelisk lutherske kirke i Danmark, Folkekirken, er med 87% af befolkningen som medlemmer et spejl af den danske befolkning som helhed, og man vil derfor finde alle de holdninger repræsenteret, som i øvrigt trives i befolkningen. Mange - også indenfor Folkekirken - vil opleve hele den udvikling henimod multi-samfundet som en *fare*. De styrende og bestemmende, der alle indtager deres pladser og lever hjemmevant i den

¹⁷ Dansk Sociologi 1998, p. 19. Se i øvrigt Susan Sundbacks bidrag til Gustafsson & Pettersson 2000, hvor skandinavernes ønske om at få muslimer til naboer svarer til deres ønske om at få venstre- eller højreekstremister som naboer. Hinduer, jøder og indvandrere er mere populære som naboer (p. 301). Her er yderligere basis for opfølgende komparative undersøgelser.

¹⁸Hans Jørgen Nielsen i Mogensen og Matthiessen 2000, p. 424. Det Danske Pluralisme Projekt, som udføres af Center for Multireligiøse Studier ved Aarhus Universitet, har til formål at dokumentere den voksende religiøse diversitet i Danmark og herunder også undersøge forholdet mellem de forskellige religioner og religiøse grupperinger.

Se www.teo.au.dk/cms

globaliserede internationale kultur, taler hen over denne frygt, som folkeligt manifesterer sig, og taler derved forbi mange mennesker, der så gør oprør på den eneste måde der er tilbage for dem: Man resignerer, går i indre eksil og bruger måske stemmesedlen.

Så er der den fløj, der ser på hele denne udvikling som en *berigelse*. Netop det ord bruger f.eks. biskop Kjeld Holm, når han skal forsvare denne udvikling, som han som formand for Rådet for Etnisk Ligestilling er med til at fremme. Som "menneskers forskelligheder beriger samlivet", således forholder det sig også på det store plan, siger han. "Det kommer hverken an på mig selv, min arv og tradition, men på det, der gør det muligt bestandigt at fastholde tilværelsens mangfoldighed".¹⁹

Om det er til *fare* eller *berigelse*, derom går debatten. De fleste opfatter udviklingen henimod multisamfundet og specielt henimod multireligiøsiteten i hvert fald som en *udfordring*. Undersøgelser bekræfter at mange ser udviklingen henimod et multikulturelt og multireligiøst samfund som den største udfordring det danske samfund og kirke står overfor siden 1864.²⁰

Hvad der optager folk er: Hvor megen forskellighed kan accepteres? Allerede nu ser vi forskellige strategier aftegne sig i mødet med den kulturelle og religiøse mangfoldighed. Vi kan tale om *pluralisme og relativisme, synkretisme samt fundamentalisme*.

Nogle tager anledning af den udtrykte mangfoldighed og pluralitet til at hævde, at *pluralisme*²¹ er den mest passende måde at tackle problemerne på. Pluralisme vil ofte blive fortolket som *relativisme*. Da ingen af os ved, hvad sandheden er, og da vi alle skal være her i egen ret, så kan du stå for dit og jeg for dat, og så længe vi lader hinanden være i fred, så kan vi også holde fred.

Andre synes, at når der nu findes så mange fine og udmærkede religiøse ideer og praktikker, hvorfor så ikke forbinde dem helt på ens egen måde. Meget af det man ser indenfor NEW AGE er således udtryk for en sådan *synkretisme*.

Andre igen finder, at alt dette er alt for indviklet. Jeg holder mig til ...min barnetro, Bibelen, Koranen, - eller en anden enkel opskrift, og havner som følge heraf i en eller anden form for *fundamentalisme*. Det er tankevækkende (og skræmmende), at fundamentalismen breder sig i disse år. Det gælder indenfor alle de store verdensreligioner.

Men man møder også det modsatte. Nogle - både etniske danskere og nydanskere - opfatter vellykket integration som ensbetydende med aflæggelse af religiøs praksis.

¹⁹Rådet for Etnisk Ligestilling. Årsberetning 1998, s. 76

²⁰Kristeligt Dagblad 30/8 2001. Kristeligt Dagblad har i en række artikler belyst forholdet mellem religion og integration, f.eks. 26/11 2001: "Indvandrere er kirkens største udfordring" og KD 12/12 2001: "Kirken åbner sig for muslimer".

²¹I de Vejledende retningslinier udarbejdet af det rådgivende Udvalg vedr. Trossamfund marts 1999 fra udvalget nedsat under Kirkeministeriet, der skal rådgive ministeren med hensyn til anerkendelse af trossamfund, nævnes "hensynet til pluralismen" og "pluralismens principper" som grundlag for den vurdering der skal foretages for at et givet religiøst samfund kan tilkendes status som anerkendt trossamfund.

Således udtaler en kristen palæstinenser: "I dag gør min familie brug af kirken ligesom de fleste andre danskere - til dåb, konfirmation og bryllup og måske juleaften. Man kan sige, at vi...har taget det danske livsmønster til os."²²

Den udfordring som det er for flertalssamfundets kirke, at der er kommet så mange andre religioner til, har kirken som sådan kun langsomt forholdt sig til. Det mest officielle forsøg på at fremme en refleksion over, hvordan man møder denne udfordring, var biskoppernes nedsættelse af et udvalg, kaldet Islamudvalget, der skulle "opsamle erfaringer fra de forskellige stifter vedr. mødet med mennesker af anden tro end kristendommen, især blandt mennesker af udenlandsk oprindelse" (kommissorium). I den forbindelse blev der foretaget en udredning, der bl.a. omfattede

- størrelsen af den muslimske befolkningsgruppe
- sammensætningen af gruppen set i forhold til muslimske retninger og nationalitet
- fordelingen af gruppen ud over landet
- afdækning af eksisterende initiativer i sogne og stifter
- undersøgelse af holdningen til dialog med muslimer blandt folkekirkelige menigheder og organisationer
- behov for undervisningstiltag og pædagogisk materiale

Udvalgets betænkning offentliggjordes i slutningen af året 2000. Den falder i tre dele

- Kirkelig selvbesindelse i lyset af mødet med muslimer
- brobygning mellem kristne og muslimer
- kristen mission.

Betænkningen munder ud i en række anbefalinger om at iværksætte initiativer, der skal fremme dialogen med mennesker af den muslimske tro. Derfor nogle bemærkninger om interreligiøs dialog.

Multireligiøsitet og interreligiøs dialog

Traditionelt skelner man mellem forskellige former for dialog. Man har talt om

- "*Samlivets dialog*",
- "*Intellektuel dialog*",
- "*Den åndelige indsigts dialog*"
- "*Handlingens dialog*".

Når forskellige religioner lever samme sted har de en tendens til at isolere sig og forblive eksklusive. Det er nu engang lettest at leve og identificere sig med sin gruppe, når man kan lukke nogen ude eller trække sig tilbage. I samlivets dialog, eller som vi kunne sige på grundtvigsk: i en *dialog for menneskelivets skyld*, da ikke alene anerkender man hinandens eksistens, men man bekræfter hinandens anderledeshed samtidig med at man har blik for hvad der forbinder på det menneskelige og det religiøse plan.

Denne også meget praktiske dialog for menneskelivets skyld kan understøttes af en dialog på *det intellektuelle niveau om teologiske og filosofiske emner*. Det bliver som regel en sag

²²Dahan et al 1999, p. 48.

for eksperter, der kan sammenligne og evaluere forskellige religioners tekster, symboler og begreber som udtryk for en fælles realitet. I en dialog på dette niveau kan der ikke være tale om at sige, at den ene har ret og den anden har uret, men alle de religiøse udtryk ses som forsøg på at omskrive det absolutte eller komme hinsides dette. Man går ikke ind i en sådan dialog af instrumentelle årsager, som f.eks. for at skabe fred, - men for at vinde indsigt, - også om sig selv og sin egen tradition. Man vil opdage, at det man i sin egen tradition har kæmpet med på en bestemt måde, det er behandlet - måske med andre ord og begreber - i en anden tradition; resultatet vil som regel være en stor åbenhed overfor forskelligartede udtryk og erfaringer.

Religioner har man bl.a. for at kultivere *åndelige erfaringer*. Spiritualitet er blevet et modeord, men dækker jo over realiteter. I den danske kirke - i en angst for at basere sig på religiøse oplevelser - har man nedtonet de åndelige erfaringer. Så måske kan man snarere lære noget i en sådan åndelig erfarings udveksling, hvis man tør gå ind i den uden berøringsangst.

Ofte ser man gode resultater i den fjerde form for *dialog, handlingens*, hvor fælles erfaringer af konkret samarbejde om et bestemt, f.eks. socialtisk spørgsmål eller problem, kan fremme forståelsen. Det er nok navnlig denne form for dialog, hvor man sammen arbejder med konkrete spørgsmål af f.eks. socialtisk art, der har aktualitet i skolens sammenhæng. Det er også den der har størst chance for at lykkes, snarere end en konfronterende dialog, der koncentrerer sig om de tunge religiøse spørgsmål.

Opfølgningen på udvalgets rapport har dog ladet vente på sig.²³

I udvalgets arbejde indgik en sociologisk undersøgelse, der søgte at afklare de faktiske initiativer, der tages rundt om i de folkekirkelige sogne samt de holdninger, der ligger bag. Konklusionen på denne undersøgelse er, at det er en udbredt holdning i kirkefolket, at man siger ja til sociale rettigheder og religionsfrihed, men ikke til religionslighed. "Kravet om

²³Daværende kirkeminister Johannes Lebech udtalte således i februar 2001 ved en temadag, som drøftede betænkningen: "Det er muligt at en og anden af de tilstedeværende har håbet eller måske endda forventet, at jeg i dag ville komme med nogle klare bud på, hvad jeg mener om de mange forskellige konkrete forslag til nye initiativer, som Islamudvalget har fremlagt i sin rapport.....Jeg vil imidlertid ikke gå ind i en vurdering af de konkrete forslag.... Det skyldes, at der efter min mening må føres en del mere debat om rapporten og forslagene, før en kirkeminister kan og skal blive så konkret. Som jeg har antydnet er det vist begrænset, hvor langt debatten endnu er nået ud i folkekirken. Og jeg både vil og må selvfølgelig respektere, at end ikke biskopperne, som for tre år siden satte Islam-udvalget igang med arbejdet, har haft tid til og mulighed for at drøfte rapportens mange overvejelser og forslag grundigt".

Efter en omtale af de økonomiske konsekvenser og nødvendigheden af at prioritere slutter ministeren: "På et tidspunkt bliver det forhåbentlig muligt at drage nogle konklusioner om, hvad det er ønskeligt og muligt at gennemføre. Jeg vil så love, at når det sker, vil jeg have en positiv forhåndsindstilling med hensyn til at hjælpe med at få ideerne virkeliggjort." (Viggo Mortensen (red.) 2001 b, p. 79).

Siden er der i denne sag ikke sket noget. Nogle af Folkekirkens stifter har i stedet igangsat et samarbejde under navnet: Folkekirken og religionsmødet. Og efter 11. September 2001 satte nogle biskopper og imamer sig sammen, hvilket var det første forsøg på at etablere en formaliseret religionsdialog på højt plan, et initiativ som jeg mente at måtte forholde mig kritisk til. Se kronikken "En seriøs religionsdialog?" Morgenavisen Jyllandsposten 25/10 2001.

at assimilere sig i det offentlige rum er stærkt. Det stiller sig dog anderledes i privatsfæren. Der må man tro, tænke og gøre hvad man vil”.²⁴ Religiøs identitet er en privatsag. Religionsfriheden anfægtes ikke, men man er meget tilbageholdne overfor offentlige udtryk for religionsudøvelsen. Således er der stor modstand imod minareter i det offentlige rum. Dog viser det sig også, at netop den religiøse identitet kan være en produktiv platform for dialog. Det er også baggrunden for den tendens undersøgelsen fremhæver, nemlig at der via kirkelige netværk og grupper kommer afgørende bidrag til det man kalder “den stille integration”.

Forskellige institutioner, f.eks. og mest målbevidst Tværkulturelt Center, bidrager med en lang række initiativer til integrationen ved at møde nydanskere med en række tilbud, der fokuserer på deres religiøse behov. I publikationen Kirken og religionsmødet i Danmark. Et Øjebliksbillede, er der således opregnet 44 indlæg fra forskellige organisationer og grupper der er aktive i integrationsarbejdet størstedelen på et kristent grundlag. I det følgende gengives en række udtalelser af mennesker, der har følt denne problematik på deres egen krop:

"Jeg er overbevist om, at kirken er en meget vigtig aktør, når udlændinge skal integreres i det danske samfund. Fra sekulært hold hævdes det, at integration først og fremmest handler om undervisning i det danske sprog, danske samfundsforhold og dansk kultur. Men integration er en proces. Som udlænding har man brug for at møde andre mennesker og opleve, at man betyder noget for dem. Det er den kristne menigheds opgave at skabe en afslappet og accepterende atmosfære, hvor danskere og udlændinge kan møde hinanden personligt. Så sker integrationen helt af sig selv som et resultat af de personlige relationer." (Ravi Chandran i interview i Nyt på tværs nr. 3 2000)

"Et besøg i en kirke og en udstrakt hånd fra kristne kan give flygtninge en oplevelse af fred midt i en alvorlig livskrise." (Adnan Dahan i Religionsmøde i øjenhøjde, p. 4)

"Mange af de etniske grupper er langt mere religiøst bevidste end almindelige danskere. Og selv om der er et forskelligt udgangspunkt for henholdsvis muslimer og kristne, så er der også en stor åbenhed mellem religiøse folk." (Muharrem Aydas, formand for indvandrerorganisationen POEM i KD 12.12.2001) - Muharrem Aydas citeres endvidere for at mene, at danskere med tilknytning til kirken nemmere end danskere uden religiøs bevidsthed vil kunne komme i dialog med religiøst bevidste etniske grupper.

"At komme til et nyt land som udlænding er som at blive stillet foran en masse døre, man ikke kender. Hvad er der på den anden side? ... Hvilken dør skal man gå ind af? Alle de forskellige døre er indgange til det danske samfund. Man møder danskere på den anden side af dørene. Men hvad for en slags danskere? Vil de mig det godt? Nogle døre er dårlige døre. ... Det er min opgave at få asylansøgere til at vælge de gode døre og fravælge de dårlige. - Kom og prøv min dør, siger jeg. Lad være med at vælge forkert, for så vil I møde de forkerte mennesker. Kom og mød de mennesker, jeg kender, som er bag ved min dør. Min dør er kirken i Danmark. ... Jeg mener, at den bedste dør ind til det danske samfund er den danske folkekirke. Her taler jeg ikke om teologi, men om hvordan man som udlænding bedst får kontakt med det danske samfund og med danskerne." (Imad

²⁴Nielsen 2000, p. 76. Undersøgelsen er foretaget af etnograf Kristine Kaaber Pors.

Nissan Karyo, kirkelig integrationsmedarbejder i Kirken og religionsmødet i Danmark - et øjebliksbillede, p. 27)

"Uden vores kristne tro havde vi ikke klaret det." (Irakisk flygtning om flugten til Danmark og opbygning af en ny tilværelse her - i Nyt på tværs nr. 3-2000)

"Jeg ser det som min opgave som kristen at tage mig af de fremmede iblandt os." (Ingrid Kobborg i interview i KD 12.12.2001)

Der findes meget få empiriske undersøgelser af, hvorledes det går med indvandrernes egen religionsudøvelse under integrationsprocessen. Eva Hamberg har undersøgt det for en speciel svensk gruppe af ungarere, der lever i Sverige. Hendes konklusion lyder, "att sverigeungrarnas religiösa engagemang och religiösa aktivitet i allmänhet hade minskat sedan de lämnade Ungern, en förändring som åtminstone delvis kan sammanhånga med att de numera lever i ett samhälle där den traditionella kyrkoorienterade religionen intar en mycket undanskymd plats."²⁵

Konkluderende kan man sige, at for mange danskere, der deltager i integrationsarbejde, er den kristne tro en væsentlig motiverende faktor. Ofte vil man møde henvisninger til den mere almene del af den kristne lære: næstekærlighedsbuddet og den gyldne regel, som motivation for et engagement. De indvandrere der har et bevidst tilhørsforhold til en religion og i integrationsfasen får forbindelse til herboende trosfæller, får dermed en platform for deres videre integration. I bedste fald er det religiøse fællesskab identitetsgivende og giver nyankomne mulighed for at udnytte og anvende medbragte færdigheder og ressourcer, fordi der i den situation ikke fokuseres på det man ikke kan eller mangler. Tværtimod mødes den enkelte som en ligeværdig trosfælle, der mødes med positive forventninger om, at han eller hun har noget at bidrage med.²⁶

Hvorfor forskning i religion er vigtig – også for integration

Af det foregående er det fremgået, at religion spiller ind i integrationsprocesserne på mange måder. Vi har også gentagende gange bemærket, at fordi religion i forvejen enten er fortrængt eller i det danske samfund fungerer som det Polanyi har kaldt "tacit knowledge", underforstået eller skjult viden, så ser man ofte hen over religionen, både ens egen og den andens, undertiden til skade for integrationen.

Der er derfor behov for at generere ny viden på området. Undervejs i fremstillingen er der allerede blevet gjort opmærksom på behovet for yderligere studier, bl.a. for at den offentlige debat kan tilføres flere nuancer. Ofte oplever man en mangel på forståelse for, hvad religion er og hvori den adskiller sig fra kultur og tradition. Indvandrere, f.eks. af den muslimske tro, kategoriseres ofte under et uden at der tages hensyn til de forskelle, der

²⁵Eva Hamberg 2000, p. 105

²⁶Citaterne i det foregående er videregivet af Birthe Munck- Fairwood, lederen af Tværkulturelt Center, der konkluderer på følgende måde: "Religion er en væsentlig livsdimension, der kan modvirke bitterhed og hjælpe den enkelte med at bevare håbet. Religion kan give den enkelte en tolkningsramme, som kan være af afgørende betydning for en vellykket integrationsproces." (Personlig meddelelse) Tværkulturelt Center har også taget initiativ til udarbejdelse af en Adfærdskodeks: Takt og Tone i Religionsmødet.

giver sig af geografisk udgangspunkt, uddannelse, opholdstid i Danmark etc. I relation til integration gør det en stor forskel, om man er etnisk muslim, sekulær muslim, bevidst religiøs eller andet.

Der er eksempler både på at religion kan gøre integration lettere, men også at den kan hæmme integration. Samtidig ser man alle mulige former derimellem, hvor en religion tilpasser sig de nye forhold og derunder ændrer sig. Disse religiøse transformationsprocesser kan sige meget om samfundsudviklingen som helhed og det er derfor af største betydning at holde et vågent øje med dem.

Den umiddelbart største opgave er at dokumentere den voksende religiøse diversitet i Danmark. Vi ved alt for lidt om de aktuelle religiøse grupper, deres størrelse, trosgrundlag, liv og færden. Dernæst behøves der uddybende studier, der sætter fokus på de religiøse transformationsprocesser og som analyserer, hvad de betyder for samfundsudviklingen som helhed.

Derudover er der et behov for specialstudier, f.eks. af “religion på arbejdspladsen”. Hvis tilknytning til arbejdsmarkedet er så vigtig for integration, så er det vigtigt at få belyst om det er rigtigt, at religion virker negativt ind på beskæftigelsen eller det er andre faktorer, f.eks. familiestruktur, der er afgørende.

Der er også behov for komparative undersøgelser af den danske holdning til religion set i forhold til andre lande.

En nærmere undersøgelse af forskellige gruppers “integrative evne” kunne også være oplysende, ligesom de forskellige religiøse grupperingers evne til at indgå i bestående strukturer. Hvorfor er Jehovas Vidner, Pinsekirken og den katolske kirke tilsyneladende bedre til at integrere end den danske Folkekirke?

Generelt må man konkludere, at der i det danske samfund er mangel på viden om, hvordan man konkret fremmer integrationsprocesser, hvori den religiøse komponent er afgørende.

Litteraturliste

- Baumann, Gerd (1999): *The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic, and Religious Identities.* London.
- Christoffersen, Lisbet & Simonsen, Jørgen Bæk (red.) (1999): *Visioner for religionsfrihed, demokrati og etnisk ligestilling.* Nævnet for etnisk ligestilling. København.
- Dahan, Adnan, Myrfeld, Hanne, Munck-Fairwood, Birthe (red.) (1999): *Stemmer på Tværs. Kristne nydanske fortæller om kirkeliv og kristendom.* Tværkulturelt Center. København.
- Eriksen, Thomas Hylland & Sørheim, Torunn Arntsen (2001): *Kulturforskelle. Kulturmøder i praksis.* København.
- Fibiger, Marianne C. Qvortrup (1999): *De srilankansk-tamilske hinduer i Danmark. En religionsvidenskabelig analyse af religionens betydning i et kulturmøde.* Århus.
- Fibiger, Marianne C. Qvortrup (2002): *Hvordan en lokaltradition bliver til i lyset af kulturmødets tredje-identiteter.* Religionsvidenskabeligt tidsskrift.
- Gerle, Elisabeth (2001): *Mångkulturalism för vem? Nya Doxa.* Nora.
- Gustafsson, Göran & Pettersson, Thorleif (red.) (2000): *Folkekyrkor och religiös pluralisme - den nordiske religiöse modellen.* Verbum.
- Hamberg, Eva M. (2000): *Livsåskådningar, religion och värderingar i en invandrargrupp: en studie av sverigeungrare.* Ceifo. Stockholm.
- Hervik, Peter (1999): *Den generende forskellighed.* København.
- Hjernø, Jan (ed.): *Multiculturalism in the Nordic Societies.* Nordic Council of Ministers.
- Jensen, Tim (red) (1991): *Minoritetsreligioner i Danmark.* København.
- Jensen, Tim (red.) (1991): *Minoritetsreligioner i Danmark - religionssociologisk set.* Columbus. København.
- Jensen, Tim: *Religionsguiden* (www.relguide.sdu.dk)
- Jensen, Tim (1994) (red.): *Islam i skolen.* Danmarks Lærerhøjskole. København.
- Karlsson, Ingmar (1994): *Islam og Europa - sameksistens eller konfrontation.* København.
- Kirken og Religionsmødet i Danmark - et øjebliksbillede. Tværkulturelt Center. København 2001.
- Krag, Helen & Warburg, Margit (red.) (1992): *Minoriteter. En grundbog.* København.
- Lodberg, Peter (2001) *Dansker først og kristen så - overvejelser om nationalitet og kristendom.* Aros. København.
- Mogensen, Gunnar Viby & Mathiessen, Poul Chr. (2000): *Integration i Danmark omkring årtusindskiftet.* Århus Universitetsforlag.
- Mortensen, Viggo (2001): *Det globale og det multireligiøse. Teologiske udfordringer.* Center for Multireligiøse Studier. Århus 2001.
- Mortensen, Viggo (2001a): *Religionens betydning i et flerkulturelt samfund.* UFE. Undervisere for tosprogede elever. Tema 2002.
- Mortensen, Viggo (red.) (2001b): *Den danske Folkekirke og Islam.* Center for Multireligiøse Studier. Århus.
- Munck-Fairwood, Birthe et al. (1994): *Dannebroget. Håndbog om kirkens møde med et flerkulturelt Danmark.* Credo. København.
- Mørck, Yvonne (1998): *Bindestregs-Danskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet.* Sociologi. København.
- Nielsen, Harald (red.) (2000): *Samtalen fremmer forståelsen.* Den danske Folkekirkes Islamrapport. Unitas. København.
- Nielsen, Lars & Munck-Fairwood, Birthe (red.) (1997): *Ikke længere fremmede. Om kirken og etniske minoriteter i Danmark.* København.
- Otterbeck, Jonas (1993): *Muslimere i svensk skola.* Gleerups. Lund.
- Parekh rapporten (2000): *The future of Multiethnic Britain.* London.
- Parekh, Bhikhu (2000): *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory.* London.
- Race, Alan (2001): *Interfaith Encounter.* SCM press. London.
- Rasmussen, Lissi (red.) (2001): *Muslimere og kristne ansigt til ansigt.* Islamisk-kristent studiecenter. København.
- Religionsmøde i Øjenhøjde. Tværkulturelt Center. København 2001.

- Rendtorff, Knud & Thomassen, Niels (red.) (1994): Kulturforståelse. Systime.
- Riis, Ole (1996). Metoder og teorier i religionssociologien. Århus.
- Roald, Anne Sofie (2000): Women in Islam: the Western experience.
- Simonsen, Jørgen Bæk (1997): Imagens betydning for den muslimske minoritet i Danmark. I Religion. Tidsskrift for Religionslærerforeningen for gymnasieskolerne og HF.
- Simonsen, Jørgen Bæk (2000): From Defensive Silence to Creative Participation: Muslim Discourses in Denmark. I Paroles d'Islam, ed. F Dassatto. Paris.
- Simonsen, Jørgen Bæk (2001): Det retfærdige samfund. Samleren. København.
- Svanberg, Ingvar & Westerlund, David (red)(1996): Blågul Islam? Muslimer i Sverige. Arena. Stockholm.
- Togeby, Lise & Øystein Gaasholt (1996): I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere. Politica. Århus.
- Togeby, Lise (1997): Fremmedhed og fremmedhad i Danmark. København.
- Warburg, Margit (1997): Religionssociologi. In M. Rothstein (red): Humanistisk religionsforskning. København.

© Viggo Mortensen

ISSN 1601-5967

Published by:

AMID

Aalborg University

Fibigerstraede 2

DK-9220 Aalborg OE

Denmark

Phone + 45 96 35 91 33

Fax + 45 98 15 11 26

Web: <http://www.humsamf.auc.dk/amid>

AMID – Akademiet for Migrationsstudier i Danmark
The Academy for Migration Studies in Denmark

Director: Professor dr. phil. Ulf Hedetoft

The Academy for Migration Studies in Denmark, AMID, is a consortium consisting of researchers at research centers representing three institutions of higher education and two research institutes. AMID is supported by the Danish Research Councils of the Humanities and the Social Sciences.

The Consortium consists of the following members:

Aalborg University--Department of Sociology, Social Studies and Organization, Department of Economics, Politics and Administration, as well as *SPIRIT* (School for Postgraduate Interdisciplinary Research on Interculturalism and Transnationality) and Institute for History, International and Social Studies. Aalborg University is the host institution.

The Aarhus School of Business--CIM (Centre for Research in Social Integration and Marginalization).

Aarhus University--Department of Political Science.

The Danish National Institute of Social Research (Socialforskningsinstituttet, SFI).

The Institute of Local Government Studies (Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, AKF).